

ПИТАННЯ СУТНОСТІ ІНСТИТУТУ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Пачевська Г. М.

*здобувач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Проблема прав людини в різних аспектах (політико-правовому, релігійному, філософському) поставала з давніх часів, коли людство почало осмислювати й усвідомлювати людські цінності в цілому та роль людини, громадянина, їхні взаємовідносини з суспільством та державою зокрема. Шлях утвердження прав і свобод людини був і є нелегким, адже обмежується влада держави. Боротьба за права людини, владу ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті країни.

У сучасному світі демократичність держави та суспільства визначається передусім рівнем розвитку народовладдя: наскільки процедура волевиявлення народу та його реалізація впливають на управління державними та суспільними справами. Саме тому поняттю та сутності безпосередньої демократії, її ознакам та формам реалізації присвячено чимало праць. Зокрема, дане питання досліджували Н.В. Грицяк, А.Ф. Колодій, В.М. Мартиненко, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, Р.К. Давидов, Ю.Б. Ключковський, О.В. Лавринович, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, В.М. Шаповал, Ю.Р. Шведа тощо. Водночас зауважимо, що незважаючи на великий доробок праць, дана проблематика не лише не втрачає своєї актуальності, а стає об'єктом досліджень все нових праць. Адже із плином часу змінюється суспільство, а разом із ним народжуються нові ідеї, виникають нові форми реалізації народовиявлення, трансформується саме поняття безпосередньої демократії та її ознаки.

Доречним вважаємо розпочати із визначення дефініції «безпосередня демократія». Аналіз наукової літератури вказує на відсутність єдиного підходу щодо його тлумачення даного поняття. Зокрема, питання безпосередньої демократії ставали об'єктами дослідження іще радянських науковців-правників (В.Ф. Коток, М.П. Фарберов, Р.А. Сафаров, М.Ф. Чудаков та ін.) [4; 11; 8; 12]. Так, найбільш ширшим у цей період було трактування поняття «безпосередня демократія» запропоноване В.Ф. Котоком. Науковець пропонував під безпосередньою демократією розуміти ініціативу й самостійність народних мас в управлінні державою, їхнє пряме волевиявлення при виробленні та прийнятті державних рішень, а також

пряму участь у здійсненні цих рішень, здійсненні народного контролю [4, с. 3]. Подібну точку зору висловлював і М.П. Фарберов. Вчений визначав феномен безпосередньої демократії, як: «пряме волевиявлення народних мас при здійсненні та прийнятті державних рішень, а також їхню пряму участь у впровадженні цих рішень у життя, у здійсненні народного контролю» [11, с. 9].

Дещо іншу точку зору висловлював Р.А. Сафаров. Науковець пропонує розглядати безпосередню демократію як пряме здійснення народом функцій законодавства й управління [8, с. 237, 241]. Зазначимо, що таке тлумачення не розкриває в цілому сутність даного поняття, адже не зазначає яким чином народ здійснює дані функції – безпосередньо чи через своїх представників.

Так, Г.Х. Шахназаров досліджуючи особливості соціалістичної демократії акцентує увагу на тому, що безпосередня демократія являє собою порядок, за якого рішення приймаються на основі прямого й конкретного волевиявлення всіх громадян [13]. Необхідно вказати, що Г.Х. Шахназаров на відміну від Р.А. Сафарова та інших науковців конкретизує спосіб участі народу у управлінні державою.

Вищенаведені погляди науковців дозволяють стверджувати, що у працях радянських вчених, положення задекларовані в аналізованій дефініції були ілюзорними та мали лише теоретичне значення, оскільки в умовах радянського часу не мали змогу знайти свого практичного втілення та розвитку в суспільно-політичному житті.

У сучасній науковій літературі також відсутній єдиний підхід до тлумачення безпосередньої демократії. Одні вчені, зокрема В. Пазенок, вживають вузьке значення та під прямою демократією розуміють безпосередню участь народу у вирішенні державних і суспільних справ [7]. Інші (зокрема, М. Ставнійчук) – використовують більш ширше значення «безпосередня демократія – це система форм безпосереднього та вільного волевиявлення народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні шляхом його безпосередньої участі у формуванні представницьких інститутів державної влади та місцевого самоврядування, а також у безпосередньому прийнятті рішень щодо передбачених Конституцією та законами України питань» [9, с. 290–291].

Доцільно зауважити, що при розкритті сутності безпосередньої демократії, ведуться дискусії щодо взаємозв'язку держави та народу. Так, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков та М.В. Цвік говорять про безпосередню (пряму) демократію як про первинну, істинну форму демократії, оскільки вважають, що саме пряма демократія виражає істинну сутність демократії, через яку народ може висловлювати власну думку [6, с. 26–27]. Подібну точку зору висловлюють у своїх працях і В. Толстенко та П. Куфтирєв. Вчені наголошують на первинності влади

народу стосовно держави та її рішень [10, с. 174; 5, с. 227]. Погоджуючись з точкою зору науковців, доцільно все ж наголосити, що повинен існувати постійний нерозривний зв'язок громадян із державою, адже поза межами держави ми не будемо говорити про форми участі останніх в управлінні суспільством.

На відміну від вищезазначених, Н. Заяць та М. Козюбра схиляються до думки щодо нерозривності зв'язку між владою народу та державою. Зокрема, М. Козюбра наполягає на тому, що відділивши владу народу від держави, вона існуватиме лише як «теоретична конструкція народу без держави» [2, с. 118; 3, с. 85].

Аналізуючи позиції науковців щодо влади народу та держави, можна сказати, що думка про первинність влади народу, на наш погляд, є слушною та справедливою. Це зумовлено перш за все тим, що саме завдяки безпосередній демократії народ має можливість прямо та без будь-яких посередників виражати свою волю щодо суспільно-важливих питань. Водночас вважаємо концептуально правильним та доцільним підхід про нерозривність взаємозв'язку волі народу, адже влада народу здійснюється ним у спосіб, межах та формах, визначених Конституцією України.

Аналіз законодавства України дозволяє стверджувати, що тлумачення категорії «безпосередня демократія» у ньому відсутнє. Однак, окремі його аспекти прямо випливають із Основного закону нашої держави. Так, в статті 5 Конституції України [1], де визначено, що народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в державі, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Подальший свій розвиток дане конституційне положення знаходить у статті 69 Конституції України [1], відповідно до якої народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдуму та інші форми безпосереднього народовладдя. Однак вважаємо, що 3 розділ Конституції України [1], який присвячений безпосередньому волевиявленню народу, а саме його формам, є надто узагальненим, що лише в загальних рисах називає форми безпосередньої демократії, а тому потребує суттєвого доопрацювання з метою повного висвітлення та врегулювання на законодавчому рівні.

Таким чином, аналіз наукових підходів, а також суспільно-політична практика останніх десятиліть свідчать, що розкрити поняття безпосередньої демократії та її форм можна виключно за умов комплексного розгляду даного питання, а для успішного практичного втілення інститутів безпосередньої демократії необхідно мати чітко виражену соціальну мету та повинно бути створене ефективне законодавство.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к / 96-ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Заяць Н. Деякі проблеми становлення культури виборчої демократії в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 2. С. 118–121.
3. Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 83–97.
4. Коток В.Ф. Проблемы развития непосредственной демократии в советском государстве: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва. 1965. 38 с.
5. Куфтирев П. Концепція прямої електронної демократії як доцільний напрям розвитку України. *Право України*. 2019. № 11. С. 225–240.
6. Основи демократії: Посібник / Мін. Освіти і науки України. Акад. пед. наук України. Укр.-канад. проект «Демократична освіта». Ін-т вищої освіти; ред. А. Колодій. Київ. 2002. 680 с.
7. Пазенок В. Демократія і людина. *Політика і час*. 2003. № 2. С. 6.
8. Сафаров Р.А. Развитие непосредственной демократии в СССР // Вопросы политической организации советского общества в период развернутого строительства коммунизма. Москва. 1962. С. 236–254.
9. Ставнійчук М. Форми безпосередньої демократії / Конституційне право України; за ред. проф. В.Ф. Погорілка.– Київ. 2000.
10. Толстенко В. Інститути безпосереднього народовладдя у визначенні форми сучасної держави: правові аспекти. *Право України*. 2014. № 3. С. 171–179.
11. Фарберов Н.П. Демократия развитого социалистического общества. Москва. 1975. С. 9.
12. Чудаков М.Ф. Правовые проблемы участия личности в осуществлении непосредственной демократии в СССР: дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков. 1982. 218 с.
13. Шахназаров Г.Х. Социалистическая демократия. Москва. 1974. С. 137.